

The Yemeni Manuscript Tradition. Ed: David Hollenberg, Christoph Rauch, and Sabine Schmidtke, (Leiden and Boston: Brill, 2015). 305 sf. ISBN: 9789004288256.

Dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan İslam kültür havzasına ait eserlerin hepsinin keşfedildiğini söylemek güçtür. Çeşitli zaman ve mekanlarda yeni yazma eserlerin bulunması bunu teyit etmektedir. Lakin bu mirasın ortaya çıkarılması noktasında gerek İslam dünyasında gerek Batı'da yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Araştırma merkezleri, özel dergiler, neşir, tahkik gibi farklı yayınlarda artış gözlemlenmektedir. Yazma eser kütüphanelerinin içerisinde Yemen kütüphanelerinin çok özel koleksiyonlara ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Ancak hem bölge şartları hem de araştırma imkânları sebebiyle bu kütüphaneler hâlâ tam anlamıyla incelenememiş değildir. Yemen kütüphanelerinde bulunan yazma eserlere hassaten Zeydî kültüre karşı araştırmacıların ilgisi son zamanlarda giderek artmaktadır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu çabaya incelediğimiz *The Yemeni Manuscript Tradition* başlıklı kitap önemli bir katkı sunmaktadır.

Eserde farklı araştırmacılar tarafından, Yemen yazma eser kültürü çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Her biri alanında uzman isimlerin kaleme aldığı bölümlerde yazma hâlinde bulunan metinlerin tahkik ve neşirlerinin yanı sıra, metinlerin ihtiva ettiği tartışma ve anlam dünyasına ışık tutacak değerlendirmeler de bulunmaktadır. Kitap, erken dönem mushafalara dair Kur'an tarihini ilgilendiren meseleler; Zeydiyye-Mu'tezile etkileşimine ışık tutacak yeni metinlerin neşri; Zeydî âlimlerinin icazetler ve derkenarlarda yansıtılan entelektüel bakış açısı; âlimlerin seyahatleri, el yazmaları için kullanılan kâğıtların sağlandığı ticaret yolları gibi çeşitli konuları içeren dokuz farklı bölümden oluşmaktadır.

Arş. Gör. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı, hidelen@nku.edu.tr

ATIF: Delen, Halil İbrahim. "The Yemeni Manuscript Tradition. Ed: David Hollenberg, Christoph Rauch, and Sabine Schmidtke, (Leiden and Boston: Brill, 2015). 305 p." *Tabkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 13 (Haziran/June 2024): 189-193.

Makale Türü / Article Type: **Kitap Değerlendirmesi / Book Review**. Geliş Tarihi / Date Received: **02.01.2024** Kabul Tarihi / Date Accepted: **05.05.2024**
DOI: [10.5281/zenodo.12526734](https://doi.org/10.5281/zenodo.12526734) ORCID: [orcid.org. 0000-0003-2803-0300](https://orcid.org/0000-0003-2803-0300)

İntibal / Plagiarism: Bu makale, İntibal.net yazılımınca taranmıştır. İntibal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Intibal.net. No plagiarism detected.

Bu çerçevede Asma Hilâlî'nin "Was the Şan'ā' Qur'an Palimpsest a Work in Progress?" (s. 12-27) başlıklı bölümü, erken döneme ait bir Kur'an yazmasına daha doğrusu palimpsestin üzerine eğilmektedir. Malum olduğu üzere palimpsestler katmanlı metinlerdir. Hilâlî, günümüze ulaşan en eski İslam yazmalarından biri olan *San'a' Kur'an Palimpsesti* olarak isimlendiren mushaf için yeni bir teori sunmaktadır. Hilâlî'nin incelediği 38 parça, 1981 yılındaki restorasyon sırasında San'a'daki Câmîu'l-Kebîr'de (Ulu Cami) keşfedilmiştir. Parçaların hem üst hem de alt metinleri Kur'an pasajları içeren bir palimpsesttir. Hilâlî, bu makalede daha eski olan alt metne odaklanmaktadır. Hilâlî, daha önceki çalışmalarda metin hakkında ileri sürülen genel teoriye yani kıraat farklılığı olarak değerlendirilen farklı bir mushafa ait olma ihtimalini kabul etmemektedir. Nüshadaki kâtip tashihlerine ve kıraatle ilgili notların varlığına dikkat çeken Hilâlî, bu varakların kayıp bir mushafın parçası olamayacağını savunmaktadır. Hilâlî'ye göre bunlar yeni gelişmekte olan Kur'an istinsahı ve tilaveti yani kıraat alanına dair bir âlimin notlarıdır.

Çalışmanın ikinci bölümünü Hassan Ansari, Wilferd Madelung ve Sabine Schmidtke'nin kaleme aldığı "Yûsuf al-Başîr's Rebuttal of Abû l-Huşayn al-Başîr in a Yemeni Zaydî Manuscript of the 7th/13th Century" (s. 28-65) başlıklı çalışması teşkil etmektedir. Özellikle son dönem Mu'tezilesi hakkında temel kaynak mesabesinde değerlendirilebilecek olan bu çalışma aynı zamanda Yahudilik-Mu'tezile etkileşimi açısından da birinci el kaynak hükmündedir. Yazarların ortaya koyduğu söz konusu metin, Mu'tezilî müellif Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 436/1045) araz teorisine bir reddiye olup aynı zamanda onun kayıp olan bir eserinin bölümlerinden pasajlar içermektedir. Madelung ve Schmidtke 2007 yılında Yahudi Karâî Yûsuf el-Bâsîr'in, Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin bazı kelâm görüşlerine karşı yazmış olduğu reddiyesini yayınlamışlardı. Bu bölümde ise Yûsuf el-Bâsîr'in San'a'daki Dârü'l-Mahtûtât'ta bulunan risalelerinden birisinin giriş kısmının tamamını ve birinci bölümün önemli bir kısmını içeren ek bir parçasının edisyonunu yapmaktadırlar.

Hassan Ansari ve Jan Thiele'nin birlikte kaleme aldıkları bir sonraki bölüm, "ms Berlin, State Library, Glaser 51: A Unique Manuscript from the Early 7th/13th-Century Bahşamite Milieu in Yemen" başlığını taşımakta olup, Süleyman b. Abdullah el-Hurâşî'nin *Kitâbü't-Taşîl li-cümeli't-Taşîl*'inin üçüncü cildini konu edinmektedir. Eldeki metin, Zeydî kelâm sisteminin önemli halkalarından olan hocası Rassas'ın *et-Taşîl fi't-tevhîd ve't-ta'dîl (Kitâbü't-Taşîl fi 'ilmi'l-uşûl)* isimli eserinin şerhi olan bu eserin bilinen tek nüshasıdır. Yazarlar bu metni 2013 yılında tıpkıbasım olarak yayınlamışlardır. Bu bölüm Arapça içindekiler tablosunu

içeren bir ek içermektedir. Diğer taraftan hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Hurâşî'nin biyografisi, Ansari ve Thiele tarafından bu esere ve Hurâşî'nin öğrencisi tarafından yazıldığı anlaşılan ikinci bir anonim esere dayanılarak yeniden inşa edilmiştir.

"The Pearl and the Ruby: Scribal Dicta and Other Metatextual Notes in Yemeni Mediaeval Manuscripts" (s. 82-100) başlıklı dördüncü bölümde Arianna D'Ottone, şerh, haşiye, icazet, hamış gibi derkenar hüviyetinde olan notlardan bir seçki sunmaktadır. Yazar, bu tür metin dışı unsurların ele alınmasının yeni bir araştırma alanı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Yemen kültür tarihi çalışmalarında faydalı olabilecek birçok malzemenin olduğunu ve bunların çalışılması gerektiğini ifade ederek ilgili araştırmacıları bu sahaya yönlendirmektedir.

Hassan Ansari ve Sabine Schmidtke'nin ortak hazırladığı kitaptaki bir diğer bölüm de "The Literary-Religious Tradition among 7th/13th-Century Yemeni Zaydis (ii): The Case of 'Abd Allāh b. Zayd al-'Ansî (d. 667/1269)" (s. 101-154) başlıklı kısımdır. Ansari ve Schmidtke'nin ortak çalışmalarının bir devamı niteliğinde olan bu bölüm 6/12. ve 7/13. yüzyıllarda İran'dan Yemen'e bilginin intikalini ele almaya çalışmaktadır. Yemen'de 7./13. yüzyıl Zeydî âlimlerin önde gelen isimlerinden biri, İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında eserler kaleme almış olan Abdullah b. Zeyd el-Ansî'nin almış olduğu icazet üzerinden mezkûr dönemdeki Zeydîlerin entelektüel ilgi alanlarına ışık tutulmaya çalışılmaktadır. Buradaki icazet Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım el-Ekva' tarafından Abdullâh b. Zeyd el-Ansî'ye verilmiştir. Araştırmada bu icazet analiz edilerek el-Ansî üzerinden bir etkileşim ağı çıkarılmaya çalışılmaktadır. Çalışma özellikle İranlı Zeydîlerin eserlerinden bahsedilmesi nedeniyle ilgi çekicidir. Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım el-Ekva' tarafından verilen icazette belirtilen müfredat, bahsedilen yazarlar ve eserler açısından zengin bir müfredat gözler önüne serilmektedir. Okutulan eserlere bakıldığında Farsça eserler de olmak üzere Zeydîliğin dışında Sünnilere ve İmâmîlere ait eserlerin olduğu görülmektedir. Burada bir icazetten hareketle Zeydîliğin sünnileşmesi ile ilgili genelleme yapmak doğru olmamakla birlikte Zeydî eğitim sistemine sünî âlimlerin eserlerinin girmesi dikkat çekici bir noktadır. Yazarlar tarafından dikkat çekilen başka bir husus, Yemen'deki erken dönem Zeydî yazarlara atıfta bulunulmamasıdır. Ansari ve Schmidtke, bu icazetin Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım el-Ekva'nın mezhepler arasındaki literatüre hâkimiyetini gösterdiğini ifade etmektedir ki edisyon kritiğini yaptıkları bu icâzet, Zeydîlerin entelektüel ilgi alanlarını gösteren en eski belgesel kaynaklardan biridir.

Gregor Schwarb tarafından kaleme alınan “ms Munich, Bavarian State Library, Cod. arab. 1294: A Guide to Zaydî Kalâm-Studies during the Tāhirid and Early Qāsimite Periods (Mid-15th to Early 18th Centuries)” başlıklı altıncı bölümde; makale başlığındaki ifadesiyle “Zeydî Kelam Çalışmaları İçin Bir Kılavuz” ile karşılaşmaktayız. Çalışmada Schwarb, Zeydî kelâmının belirli bir dönemini ele almaktadır. Schwarb, Zeydî kelâm çalışmaları arasında önemli bir yere sahip olan Abdullah b. Muhammed b. Ebî'l-Kāsim en-Necrî'nin *Mirkâtü'l-Enzâr* eserini tanıtmaktadır. İncelediği metin el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *el-Bahrü'z-zehhâr* isimli eserinin bir bölümünün şerhidir. Eserin çok sayıda nüshası mevcut olsa da msMünih nüshası tüm nüshalar arasında en geniş olanıdır. Schwarb, müellifin şerhte kullandığı kaynakları da “Zeydî Müellifler”, “Zeydî Olmayan Mu'tezilî Müellifler” ve “Mu'tezilî-Sünnî Müellifler” şeklinde üç farklı tasnifte sunmaktadır. Schwarb'ın bu çalışması, yazma eserlerin kaynaklarını ve aynı zamanda sonraki nesillere intikalini diğer bir ifade ile eserlerin etkileşim ağlarının da ortaya koyulabileceğini göstermektedir.

Christoph Rauch'un “Zaydî Scholars on the Move: A Multitext Manuscript by Yahyâ Ibn Ḥumayd al-Miqrâ'î (d. 908/1503, ö. 990/1582) and Other Contemporary Sources”(s. 203-226) başlıklı çalışması yedinci bölümü oluşturmaktadır. Yemen'e özgü *hicre* mekânlarının veya diğer bir ifade ile “ilim köyü” olarak karşılığını bulan bu yerlerin önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Özellikle Kuzey Yemen'de geçmişten günümüze kadar, Peygamber soyundan gelenlerin yaşadığı bazı köyler, âlimler için güvenli bölgeler olarak kabul edilmektedir. Rauch da San'a'nın kuzeyinde bulunan Vâdî el-Sirr bölgesindeki *hicre*'de 1562-1563 yıllarında Yahya b. Muhammed b. Humeyd el-Mikrâî'nin emriyle istinsah edilen bir mecmuayı konu edinmektedir. Yani Rauch'ın araştırmadaki odak noktası, Yahya b. Muhammed b. Humeyd el-Mikrâî'dir. Rauch, bu ve diğer yazmalardaki metinleri merkeze alarak, Mikrâî'nin yapmış olduğu ilmi ve sosyal seyahatlerin bir kronolojisini çıkarmaktadır. Rauch, Zeydî âlimlerin bilgi edinmek için *hicre*'ye gidip gelerek eserler okuyup istinsah ettiklerini ve ilmi canlılığı bu şekilde devam ettirdiklerini ifade etmektedir. Rauch'ın, yazma eserlerde bulunan bu tür ikincil bilgileri, âlimlerin biyografilerini keşfetmede kullanması oldukça ilgi çekici durmaktadır.

Anne Regourd tarafından kaleme alınan “Papiers filigranés de manuscrits de Zabîd, premier tiers du xviiiè jusqu'au milieu du xxe siècle: papiers importés et «locaux» (s. 227-251) başlıklı sekizinci bölüm, Yemen'in batı kıyısında bulunan ve Sünnîlik açısından önem arz eden Zebîd'deki elyazması koleksiyonlar üzerine

yaptığı araştırmalarının ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Regourd, Zebîd'deki özel el yazması kütüphanelerinin korunması ve kataloglanması için başlatılan Fransız-Yemen ortak projesinden bahsetmektedir. Anne Regourd'un çalışmasının temelini incelenen el yazmalarında kullanılan kâğıtlar oluşturmaktadır. O, odaklandığı kâğıdın türü, üretim yeri, tarihi, hangi amaçla kullanıldığı ve Yemen'e nasıl intikal ettiği gibi meselelere dair incelemelerde bulunmaktadır.

Kitabın son bölümü Menashe Anzi ve Kerstin Hünefeld tarafından hazırlanmış olup "Şan 'ā', Kudüs, New York: M. Anzi ve K. Hünefeld'in 'İmâm Yahyâ Hâmîd al-Dîn (1869- 1948) and Yemeni-Jewish Migration from Palestine to the United States" (s. 252-280) başlığını taşımaktadır. Bu araştırma, Yemen ve İsrail'deki kaynaklardan elde edilen belgeleri analiz ederek, İmâm Yahyâ'nın imamlığı döneminde yaşanan Yahudi göçü, Zeydî-Hadâvî hukuku gibi Yemen ve uluslararası siyasetle ilgili ilginç bir konuyu ele almaktadır. Yazarlar, Yemen Yahudilerine yönelik çeşitli idari prosedürleri incelemeyi hedeflemektedir. Araştırmada 1920'ler ve 1930'larda Filistin'e göç etmiş olan Yemenli Yahudilerin Amerika Birleşik Devletleri'ne gitme çabaları anlatılmaktadır. Yemenli Yahudiler Amerika'ya göç esnasında göç kotasına takılmaları sebebiyle Yemenli kimliklerini kullanarak Amerika'ya gitmeye çalışmışlardır. Bu amaçla Yemen'deki akrabalarından doğum belgelerini temin etmeleri girişimleri gündeme gelmiştir. Ancak 1937'de, İmâm Yahyâ Arap harfleri dışında belge düzenlemeyi yasaklamıştır. Anzi ve Hünefeld, mezkûr konu kapsamında Yahudilerin yazmış olduğu mektupların örneklerine yer vermekte ve konu hakkında yaşanan gelişmelerin olası siyasi nedenlerini bulmaya çalışmaktadır.

The Yemeni Manuscript Tradition, Zeydî mirasa ve yazma eserlere ilgi duyanlar için önemli bilgiler içermektedir. Aynı zamanda editoryal bakımdan da örneklik teşkil edecek bir çalışma olan bu eser; bir amaca matuf eser yazmanın, farklı bakış açılarını aynı noktaya teksif ederek ortaya ürün çıkarabilmenin de güzel bir örneğidir. Yazma eserlere dair çalışmaların içerisinde Yemen'in özel bir yeri bulunmaktadır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere, genel olarak Yemenli, özel olarak da Zeydiliğe mensup âlimler, başka yerlerde bulunmayan kaynakları muhafaza etmiş ve entelektüel araştırma alanlarının gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla Yemen, araştırmacıların İslam kültür mirasının keşfine yönelik artan ilgilerini devam ettirmeleri için son derece zengin malzeme ihtiva etmektedir. Yemen'de giderek artan sayıda yazma eserin bulunması, sadece yazma eser çalışmalarına değil, aynı zamanda onlardan hareketle ortaya konulan bilgilere dayanan pek çok farklı disipline de katkıda bulunmaktadır.

